

نیازهای متعالی انسان از منظر قرآن کریم

سرکار خانوم فرخنده مولایی

حدیث تبارکی، حسنا امیری، نرگس کرمی

مدرسه علمیه امام خمینی (ره)

چکیده

انسان، به عنوان خلیفه الله دارای ابعاد پیچیده و منحصر به فردی در میان آفریدگان است. قرآن کریم به عنوان کتاب انسان ساز و بالاترین گنجینه‌ی معارف هستی که به عنوان آخرین و برترین حلقه‌ی اتصال زمینیان با عالم بالا محسوب می‌گردد، بزرگترین و مهم‌ترین منبع در شناخت انسان و نیازهای او به شمار می‌رود؛ نیازهایی بنیادین که شناخت و معرفت آنها و تلاش در راستای برآورده نمودنشان، می‌تواند مسیر سعادت و کمال را به بشر نمایان کند، انسان مانند سایر موجودات زنده نیازهای غریزی و طبیعی دارد اما علاوه بر این نیازهای طبیعی، نیازهای عمیق‌تر و متعالی نیز دارد که از نظر رتبه و درجه بالاتر از نیازهای طبیعی اوست. از مباحث بنیادین و مهم در این باره، بیان نیازهای متعالی انسان و همچنین ارائه‌ی معیار صحیح برای شناخت این نیازهاست. لذا این مقاله به این موضوع مهم پرداخته و با استناد به دیدگاه قرآن نیازهای واقعی و برخاسته از استعدادهای آدمی را معرفی نموده و حد و مرز آن را با نیازهای کاذب و غیرواقعی مشخص نموده است.

کلید واژه: انسان، نیاز متعالی، قرآن، نیاز کاذب، کمال

فهرست مطالب

مقدمه	۵
الف- هدف آفرینش انسان در قرآن	۷
ویژگی‌ها و امتیازات انسان از منظر قرآن	۱۷
انسان موجودی دو بعدی	۱۷
انسان دارای مقام خلیفه الهی	۲۰
قدرت اختیار	۲۲
انسان صاحب بهترین آفرینش	۲۳
ب- نیاز	۲۵
معنای لغوی نیاز	۲۵
کلید واژه نیاز در قرآن	۲۷
شناخت ماهیت انسان از طریق نیازهای او	۲۸
دیدگاه قرآن در رابطه با انواع نیازهای او	۲۹
ارتباط نیازهای واقعی انسان با استعدادهای انسان	۳۳
پ- انواع نیازهای انسان	۳۴
انواع نیازهای انسان از دیدگاه شهید مطهری	۳۴
نیازهای فطری و غیر فطری	۳۴
نیازهای اولیه و ثانویه	۳۵
نیازهای واقعی و نیازهای کاذب	۳۶
نیازهای مادی و معنوی	۳۸
ارتباط بین نیازهای مادی و معنوی	۴۰
تعالیم اسلام در ارضای نیازهای مادی	۴۲
ت- اصلی‌ترین نیازهای معنوی	۴۳
نیاز به حقیقت	۴۳
نیاز به خیر و فضیلت	۴۴
نیاز به جمال و زیبایی	۴۴

نیاز به خلاقیت و ابداع	۴۵
نیاز به راز و نیاز و پرستش و لقای پروردگار	۴۵
ث- تقدم نیازهای معنوی بر نیازهای مادی	۴۶
مراتب دستیابی (امکان کمال مطلق از دیدگاه عقل)	۵۲
امکان کمال مطلق از دیدگاه قرآن	۵۲
ج- نتیجه‌گیری	۵۴
ج- منابع	۵۵

معرفت صحیح از ماهیت و چگونگی ارتباط سه عنصر عالم یعنی انسان، عالم ماده و ماوراءالطبیعه، پایه‌های اصلی و کلی مکتب فکری هستی‌شناسانه به خصوص مکتب اسلام را تشکیل می‌دهد. در این بین، شناخت انسان اهمیت مضاعفی پیدا می‌کند زیرا تعامل انسان با طبیعت، وسیله‌ای برای شناخت خداوند متعال می‌باشد.

از آغاز خلقت، انسان همواره با یک سلسله سؤالات ریشه ای روبه رو بوده است. سؤالاتی که ریشه در ذات و فطرت او دارد. هر انسانی می‌خواهد بداند که از کجا آمده است؟ چرا آمده است؟ به کجا می‌رود؟ چه باید بکند؟ قرآن کریم آمده است تا به این سؤالات بنیادین، جواب قانع کننده ای بدهد. در این نوشتار سؤالاتی که مطرح است عبارتند از: نیاز چیست؟ انواع آن کدام است؟ تفاوت نیازهای واقعی با کاذب چیست؟ نیازهای متعالی چگونه نیازهایی هستند؟ دستیابی به آنها چه راهی دارد؟

در همین راستا، این موجود دو بعدی چون محدود است دارای نیازهای فراوانی که با توجه به این دو بعد به دو دسته نیازهای مادی و معنوی تقسیم می‌شوند؛ از جانب دیگر کتاب آسمانی مسلمانان، قرآن کریم، که دستورالعملی برای زندگی سعادتمندانه انسان است با عنایت به این دو دسته از نیازها در این زمینه بحث هایی را ارائه نموده و پاسخ های آن را در نظر گرفته است و با ارزش گذاری دقیق و هدفمندانه این نیازها، نیازهای معنوی را متعالی تر از مادی می‌داند و در واقع آنها را گرچه نیاز می‌داند اما

یک استدلال منطقی می تواند چنین نتیجه بگیرد که همه موجودات عالم دارای نوعی از کمال می باشند . انسان نیز یک موجود است پس او نیز کمال دارد و باید ظرفیت های وجودی خود را به طور کامل شکوفا سازد .

امکان کمال مطلق از دیدگاه قرآن

در این بخش آیات دیگری بیان میشود که هدف آفرینش انسان وبه عبارتی کمال او رادر خلافت الهی میدانند، خداوند متعال در آیه ذیل میفرماید: «وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَتُقَدِّسُ لَكَ قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ»^۱ همانا من در زمین خلیفه ای خواهم گماشت، مقصود از خلافت در آیه فوق خلافت حضرت آدم می باشد. که به استناد آیات دیگری همچون آیه «وَهُوَ الَّذِي جَعَلَكُمْ خَلَائِفَ الْأَرْضِ»^۲؛ و اوست کسی که شما را در زمین جانشین قرارداده این خلافت به تمامی فرزندان آدم ونوع بشر تعمیم می یابد .

مقام خلافت همانطور که از نام آن پیدا است تمام نمی شود به اینکه خلیفه نمایشگر مستخلف باشد و تمامی شئون وجودی و آثار واحکام و تدابیر او را حکایت کند البته آن شئون وآثار واحکام وتدابیری که به خاطر تامین آن ها خلیفه وجانشین برای خود معین کرده و خدای سبحان که مستخلف این خلیفه است در وجودش نماعی به اُسماء

^۱. بقره آیه ۳۰

^۲. انعام آیه ۱۶۵

حسنی و متصف و صفات علیایی از صفات جمال و جلال است^۱ ایشان در ادامه به استناد به مفاد پرسش ملائکه می فرماید: که خلیفه قرار دادن تنها به این منظور است که آن خلیفه وجانشین با تسبیح و حمد و تقدیس زبانی و وجودش نمایانگر خدا باشد^۲. از مطالب فوق می توان چنین نتیجه گرفت که تفویض مقام خلافت و نمایندگی خدا بر روی زمین به انسان، مستلزم وجود کمال مطلق برای او و فضیلت رساندن تمام آن صفات خدایی است که در فطرت و روح انسان به ودیعت نهاده شده است. چراکه در ساختمان وجود انسان بعدی بی نهایت قرار گرفته که انسان می تواند با گام برداشتن در راه خدا به اعلی علین برسد^۳ و این بعد همان روح الهی است که خداوند بدان اشاره کرده است «فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ»؛ و من از روح خودم در او دمیدم.

لازم به ذکر است که این روح و صفات که این روح و صفات خدایی در انسان به عرصه ظهور و تجلی در نمی آید مگر با عبودیت و عبادت پروردگار. بنابراین از دیدگاه قرآن کریم انسان نه تنها دارای کمال است بلکه به واسطه خصوصیات منحصر به فرد جمعی و صفات عالی انسانی از کمال مطلق برخوردارند. انچنان کمالی که او را شایسته جانشینی خداوند بر روی زمین و اینه تمام نمای صفات الهی قرار داده است.

۱. طباطبایی ۱۳۷۴ ج ۱، ص ۱۷۸

۲. طباطبایی ۱۳۷۴، ج ۱، ص ۱۷۹

۳. الهامی نیا، ۱۳۷۵، ص ۶

۴. حجر ایه ۲۹

ج- نتیجه گیری

انسان انباشته از نیازهایی است که بقای زندگیش مشروط به ارضای آنها است. خودشکوفایی از منظر قرآنی به معنای بازگشت به فطرت اصیل خدا جویی و پیروی از دین الهی است. از دیدگاه قرآن کریم، انسان جانشین خداوند و دارای روح الهی است و به همین دلیل، باید صفات الهی درون خویش را که آینه صفات جمال و جلال خداوند است، شکوفا سازد و نتیجه تحقق این صفات چیزی نیست جز خداگونه شدن و کمال. در انسان شناسی فرابشری و الهی قرآن کریم، هر چیزی درست در جای خویش قرار می‌گیرد و فرجام تامین نیازهای متعالی بشر به آرامش و رضایت عمیق منتهی می‌گردد که لازمه هر کمال واقعی است. تفاوت مکتب اسلام با سایر مکاتب دارد این است که انسان با قدرتی که دارد می‌تواند با چشم پوشی از نیازهای فانی به نیازهای عالی برسد؛ به امید روزی که انسان، خود را بشناسد و نیازهای جسمی و روانی خود را از طریق مشروع و صحیح، ارضا کند و در امر تعالی خود که همانا سیر به سوی خداست، بیش از پیش موفق باشد.

قرآن کریم

۱. امین اصفهانی، سیده نصرت، (۱۳۶۱)، مخزن العرفان در تفسیر قرآن، تهران:

نهضت زنان مسلمان

۲. صدرای شیرازی، محمد ابن ابراهیم، (۱۳۶۶)، تفسیر القرآن الکریم، قم:

انتشارات بیدار

۳. طباطبایی، سید محمد حسین (۱۳۷۴)، ترجمه تفسیر المیزان، مترجم: سید

محمد باقر موسوی همدانی، قم: دفتر انتشارات اسلامی جامعه‌ی مدرسین

حوزه علمیه قم.

۴. طبرسی، فضل ابن حسن، (۱۳۶۰)، ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن،

تهران: فراهانی

۵. طبرسی، تفسیر (۱۳۷۷) جوامع الجامع، مشهد: بنیاد پژوهشهای اسلامی آستان

قدس رضوی.

۶. مجلسی، محمد باقر (مختلف)، بحار الأنوار الجامعه لدرر اخبار الأئمه الأطهار،

تهران: اسلامیه.

۷. مصباح یزدی، محمد تقی، (۱۳۸۲)، خودشناسی برای خودسازی، قم: مؤسسه

آموزشی و پژوهشی امام خمینی (قدس سره)

۸. مطهری مرتضی، (مختلف)، مجموعه آثار، تهران: صدرا.

۹. مکارم شیرازی، ناصر، (۱۳۷۴)، تفسیر نمونه، تهران: الإسلامية